

*Non-formal Education
Неформално образование*

ОГРАМОТЯВАНЕ НА ВЪЗРАСТНИ В МУЛТИКУЛТУРНА СРЕДА – СПЕЦИФИКА И ПРОБЛЕМИ

Нели Иванова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В статията се интерпретират проблемите, свързани със своеобразието на процеса на педагогическо взаимодействие и ограмотяване на възрастни в мултикултурна среда. Обсъжда се методическият подход на учителя на възрастни билингви. Предлагат се методи, похвати, форми и средства, подходящи за обучение на възрастни в мултикултурна среда. Поставя се акцент върху вариантноста в подхода на учителя.

Keywords: literacy; adults; multicultural environment; methodic approach; variability of teacher approach

Ограмотяването на възрастни в мултикултурна среда се отличава със специфика както по отношение на процеса на педагогическото взаимодействие, така и във връзка с използвания методически инструментариум.

Проблемът за езиковото обучение в условията на билингвизъм се интерпретира в психолингвистичната, социолингвистичната и методическата литература, но все още липсва цялостна система на обучение, която да е надеждна основа за усвояване на българския език в мултикултурна среда както от деца, така и от възрастни.

По последни данни неграмотните български граждани вече са между 50 – 60%. По официални данни 41% от лицата до 16 години са неграмотни. Близко 70% от хората без работа у нас са напълно неграмотни. Българският език е чужд за голяма част от българските ученици. По данни на МОН вече над половината от учениците в I – IV клас например нямат за майчин език българския език. Те имат проблеми при усвояването му.

Ограмотяването на възрастни е възможност за решаване на част от социалните им проблеми, свързани с неграмотността.

В нашето съвремие четенето във всичките му разновидности обикновено се нарича грамотност. Говори се за: културно ограмотяване; научно ограмотяване; политическо ограмотяване; компютърно ограмотяване и пр.

Преди години обучението по четене на децата в училище се е наричало обучение по четене. А обучението на възрастни извън училище се е наричало обучение по ограмотяване. Днес обучението по четене и писане се нарича ограмотяване.

Процесът на ограмотяване е повече от това да се научат група възрастни да четат и пишат. Функционалното ограмотяване предвижда ограмотяваните да придобият и икономически умения, но то включва три елемента: ограмотяване – умения за четене и писане; функционалност – икономически умения; т.нар. облаги (от грамотността) – придобивки по отношение на социалния, културния и политическия живот (мотивират възрастните да бъдат ограмотявани). *Ограмотяване, функционалност и „осъзнаване“* – това е триъгълникът на функционалното ограмотяване. Една ефективна програма за функционално ограмотяване трябва да е свързана с ученето през целия живот на човека. Една от целите на функционалното ограмотяване е да позволи на възрастните да действат ефективно в своето общество. Друга цел е да продължат да учат и да останат функционални в обществото, което се променя непрекъснато. Функционалното ограмотяване има за цел да направи възрастните ученици *независими*, като чрез обучението по четене и писане се възползват от източниците на знания на обществото; да се научат обучаваните възрастни да учат от ползваните източници на знания; *ограмотяващият учител е модел за учениците* – те възприемат част от ценностната система на учителя.

Методологията на функционалното ограмотяване включва в себе си и е своеобразна интеграция на методологията на обучението по четене и писане, по аритметика, на формирането на икономически умения.

Учителят е ключова фигура в процеса на ограмотяване. Ролята и задачите на учителя по ограмотяване може да се дискутират в два аспекта: социален (социокултурен – работа в мултикултурна среда – с различни етнически групи); технически (специфика, когато се обучават възрастни). Някои наричат учителите по ограмотяване „аниматори“ или „фасилитатори“ – тези, които съдействат на ограмотяваните.

Съвременната разширена роля на учителя е да анимира или мотивира обучаваните да учат. Затова някои изследователи на процеса ограмотяване на възрастни считат, че по-подходящо е названието „аниматор“. И това е част от социалната роля на учителя по ограмотяване. Днешният учител е човек, който дава знания съобразно своите собствени познания, но развива и способност у учащите да вземат решения. Така учителят улеснява учениците в ученето и във вземането на решения, т.е. фасилитатор – посредник. „Учител“ е много по-разпространено от „аниматор“ или „посредник“.

Някои наричат учителя по ограмотяване инструктор, но това не е точно наименование, тъй като не отговаря на многото и различни „роли“ на учи-

теля по ограмотяване. Учителят – като учител, аниматор, посредник – т.е. разширена роля на учителя в обществото като: аниматор, посредник и своеобразен агент на развитието. С важна социална роля при трансформациите в дадено общество. Учителят като мисионер на развитието на нацията.

Учителят, който осъществява ограмотяването на възрастни, работи в мултикултурна среда, осъществява интеркултурен диалог. За да се реализира успешно интеркултурният диалог в процеса на ограмотяване на възрастни, е необходимо:

- учителят да разполага с информация за *етническата и религиозната принадлежност на обучаваните възрастни*, с които работи, с цел съобразяване с начина на мислене, нормите на поведение, произтичащи от културната им принадлежност;

- да се планират и организират дейности, насочени към поддържане на съответната етническа и религиозна принадлежност на обучаваните, в съответствие със задачите на интеркултурното образование, с които се цели опознаване и уважение към културното различие (*традиции, обичаи, празници на „другата“, различната етническа/религиозна група*).

От друга страна – всички обучавани овладяват едно и също учебно съдържание. И е необходимо учителят да се отнася по един и същ начин към всеки обучаван – независимо от какъв етнос произхожда и каква е религиозната му принадлежност.

Всички обучавани имат равни права, общо гражданство, обучението на всички се осъществява на официалния, книжовния български език. Поради това учителят по ограмотяване има еднакви изисквания и очаквания по отношение на общото личностно развитие на обучаваните независимо от различията в степента на трудност при овладяване на учебното съдържание, произтичащи от различната етническа принадлежност и недостатъчно доброто владение на книжовния език.

Индивидуалният подход, интерактивните методи на обучение, работата в малки групи и в екип са компоненти на методическия подход, елементи на методическия инструментариум, с който учителят си служи в процеса на обучение/ограмотяване на възрастни в мултикултурна среда за преодоляване на различията в равнището на овладяване на учебното съдържание и формирането на умения за интерпретацията му.

Необходимо е учителят да търси възможности за преодоляване на противопоставянето между малцинствената и националната идентичност, за намиране на необходимото място и на двете в процеса на педагогическо взаимодействие, в единното национално общество.

Намирането на действени решения за приобщаването на ограмотяваните от различни етноси е приоритет на образователната политика и практика на българското образование.

Общуването в процеса на ограмотяване е социална комуникация, проявяваща се на професионално равнище и е подчинена на педагогически цели. Педагогическото общуване притежава отличителните черти на междуличностното общуване с присъщата му социална и културна обусловеност. То се реализира като динамичен и непрекъснат процес между субектите на педагогическата дейност – учителя и обучаваните. В този процес освен обмен на информация, детерминирана основно от учебното съдържание, се обменят и оценки, очаквания, изграждат се специфични взаимоотношения.

Междоличностната комуникация в процеса на ограмотяване протича като формална (официална, делова) – в урока / методическата единица и в останалите форми на обучение, и като неформална (приятелска) между обучаваните в групата. Официалността на институцията, реализираща процеса на ограмотяване и на отношенията в нея, предопределя доминирането на формалната комуникация.

Въпреки наличието на строго установени правила и традиции във функционирането на общността, реализираща ограмотяването на възрастни, се преоткриват и формите на всекидневния живот и общуване, тъй като всеки от участниците е носител на определен културологичен модел, възприет от семейството му и общността, от етноса, към който принадлежи, и намиращ проявление във всички останали социални взаимодействия.

Предимство на общуването в групата/класа за реализиране на ограмотяването на възрастни е възможността за общуване с партньори от различни възрасти и с различен опит, с различен етнически произход. Широтата и разнообразието на контактите в тази институция осигуряват така необходимата база за социализация на ограмотяваните и личностното им развитие.

Чрез механизмите на социалното сравнение общуването в процеса на ограмотяване става стимул за изграждане и коригиране на самооценката, за усвояване на стратегии на поведение, които да улеснят адаптацията към социалната среда.

Учителят е водещият и отговорният субект за насочеността и успешното протичане на общуването в процеса на ограмотяване на възрастни в мултикултурна среда.

Учителят трябва да е професионално компетентен и да не проявява субективизъм в отношението си към обучаваните на основата на етнически и религиозен признак през призмата както на индивидуалните различия, така и на различията в ценностната система.

От учителя се очаква да съдейства за социалната интеграция на представителите на различните етноси чрез педагогическо майсторство и ефективна комуникация.

Обучението/ограмотяването на възрастни в мултикултурна среда е професионално предизвикателство за учителите, защото в него се проектират различията в социалния опит и в комуникативната компетентност на общуващите.

Съжителството на едно място в процеса на ограмотяване на обучавани възрастни с различен етнически произход и религиозна принадлежност изисква индивидуален, личностно ориентиран подход и съобразяване не само с възрастовите, но и с поведенческите различия, произтичащи от различията в бита, традициите и начина на живот на съответния етнос, на религиозната принадлежност на обучаваните.

Необходимо е целенасочено осмисляне и конструиране на специфични подходи и техники на общуване с обучаваните възрастни от различни етноси, като се изключва стереотипизирането и се утвърждават антидискриминационни практики на общуване в процеса на ограмотяване.

При провеждането на функционално ограмотяване методологията на образованието на възрастни се изразява в следното:

- *уважение към обучаваните* (не просто учтивост);
- *съвместно учене* (всеки учи другия – на учащия му е позволено да споделя знанията и уменията си с останалите);
- съвместното, кооперативното учене в групите на възрастните е възможно чрез метода на *дискусията*.

Културният плурализъм през XXI в. е иманентно присъщ на всяко общество – независимо на какъв етап от развитието си се намира то. За нашето демократично общество културният плурализъм е явление, към което се формира отношение на толерантност и уважение и чрез обучението в процеса на ограмотяване на възрастни.

Ограмотяването на възрастни е специфично поле за среща между културите. Тази среща се осъществява на различни равнища, сред които можем да разграничим две особено значими – съдържателно и функционално.

В образователното съдържание наред с когнитивните компоненти са заложили определени ценности, норми и правила, които са определящи за културата на етническата група, която има доминиращо значение в обществената структура, поради което може да си позволи да определя образователните цели и задачи, стоящи пред обучаваните.

Основните нормативни документи и средства, предопределящи параметрите на съдържанието на образованието, са ДОС, учебните програми и учебниците. В тях се включва дидактически трансформираният познавателен и практически опит на човечеството, в който са отразени и най-значимите достижения на културата на цивилизацията.

Ограмотяването на възрастни в мултикултурна среда се реализира в съответствие с равнището на езиковото развитие на обучаваните билингви с различен етнически произход, с различно равнище на владеене на съвре-

менния български книжовен език. Ниското равнище на владеење на официалния български език от ограмотяваните билингви е една от причините за проблемите и затрудненията в процеса на педагогическо взаимодействие и за ограмотяваните, и за учителите.

От друга страна, трудностите са свързани с обстоятелството, че формирането на началните граматически понятия при билингвите се осъществява върху основата не на майчиния, а на изучавания български език. Ограмотяваните билингви проникват в закономерностите на езика, без да имат опора върху собствения си речев опит. Те проследяват наблюдаваното езиково явление в българския език, като невинаги могат да открият аналог на това явление в майчиния език.

Това прави процеса на ограмотяване и на езиково развитие не само твърде продължителен, но и труден.

Обучението в граматически правилна реч при възрастни билингви трябва да е съобразено със спецификите на двата езика и да осигурява бърз и ефективен преход от подражателното усвояване на майчиния език към осъзнатото владеење на българския книжовен език.

Пред ангажираните с проблемите на процеса на ограмотяване на възрастни в мултикултурна среда стоят въпросите:

– Доколко учителите са подготвени за ограмотяване на възрастни в мултикултурна среда?

– С какъв методически инструментариум разполагат учителите?

– Как чрез използваните в процеса на обучение/ограмотяване методически похвати, форми и средства се съдейства за овладяване на учебното съдържание, на съвременния български книжовен език?

– Кое е характерното за методическия подход на учителя, който интерпретира учебното съдържание в мултикултурна среда, в която преобладаващата част от обучаваните са билингви?

Отличителни черти на съвременното ограмотяване в мултикултурна среда на възрастни с различен етнически произход са:

– *комуникативноречевата насоченост на обучението* в процеса на ограмотяване;

– *субект-субектният характер на педагогическо взаимодействие* между учителя и обучаваните в процеса на ограмотяване;

– *овладяването на езиковите знания в практически план, на емпирично равнище* – в контекста на задачите и произтичащите от тях дейности и упражнения, които се изпълняват от ограмотяваните;

– *коректното и адекватно използване на терминологията*;

– *функционално-стилистичният подход* в процеса на ограмотяване.

Комуникативноречевата насоченост на ограмотяването на възрастни в условията на билингвизъм предполага формиране на ***комуни-***

кативна и комуникативноречева компетентност у ограмотяваните. За ограмотяваните билингви с майчин език, който не е български, комуникативноречевата насоченост на ограмотяването има изключително голямо значение за формиране на комуникативна комуникативноречева компетентност.

Комуникативноречевата насоченост на ограмотяването предполага усъвършенстване уменията на обучаваните възрастни в условията на билингвизъм да използват съзнателно, целенасочено, адекватно на конкретната комуникативна ситуация усвоените лингвистични знания в съответствие с комуникативната цел.

Субект-субектният характер на педагогическо взаимодействие между учителя и обучаваните в процеса на ограмотяване, като негова характерна черта, също има много голямо значение в условията на билингвизъм.

Познаването на индивидуалните особености на езиковото развитие, на потребностите, интересите и възможностите на обучаваните създава предпоставки за реализиране на личностноориентиран образователен процес по време на ограмотяването, съобразен с образователните цели.

Коректното и адекватното използване на терминологията, без да се подменят едни термини, назоваващи определени езикови и литературни понятия от учебното съдържание, с други – поради съображения за криворазбрана достъпност на изясняване на езиковата информация, е една от отличителните черти на съвременното ограмотяване на възрастни в мултикултурна среда.

Методическият подход на учителя в процеса на ограмотяване в мултикултурна среда, методите, похватите и формите, с които той си служи в урока, за да улесни възприемането и осмислянето на новата лингвистична информация и формирането на умения за откриване, разграничаване и правилна употреба на езиковите категории в устната и писмената реч на ограмотяваните билингви, се отличават с многообразие, а именно:

- работа в малки групи;
- работа в екип;
- игров подход.

Прилага се аналитико-синтетичният подход при овладяване на звуковете и буквите и при формиране на навиците за четене и писане в процеса на ограмотяване в мултикултурна среда.

Методически похвати и форми, специфични за интерпретацията на лингвистичната информация, и задачи, използвани в хода на ограмотяване на възрастни в мултикултурна среда, са:

- разпознаване;

- разграничаване;
- езиков анализ (звуков, морфемен, морфологичен, синтактичен);
- редактиране;
- тестови задачи;
- диктовка;
- препис;
- задачи за конструиране на думи, изречения, текст;
- създаване (съчиняване) на текст и пр.

За формиране на комуникативна и комуникативноречева компетентност у ограмотяваните възрастни (освен общоприетите в практиката дидактически методи и специфичните за интерпретацията на лингвистична информация, и за формирането на комуникативноречеви умения, методи, похвати и форми, използвани от учителя в процеса на педагогическо взаимодействие при ограмотяване на възрастни) съдействат и интерактивните методи, които мотивират обучавания да се включи в определена комуникативна ситуация.

Интерактивните методи и техники съдействат за по-задълбочено възприемане и осмисляне на лингвистична информация от ограмотяваните възрастни билингви, за успешното взаимодействие с учителя и с останалите обучавани в процеса на ограмотяване. Обоснованите от В. Гюрова и В. Божилова интерактивни методи и техники (*SWOT анализ; пирамида; светкавица; мозъчна атака* (брейнсторминг); *записване на идеи* (брейнрайтинг); *лавина* (снежна топка); *завъртане/кръг; съчинения; панелна дискусия; светофар; аквариум; мозъчни карти; рисуване на идея; ролеви игри; техника „Трите (четирите, петте...) важни неща“* и др.) съдействат за формиране на комуникативноречеви умения и улесняват процеса на ограмотяване в мултикултурна среда (Gyurova, 2006).

Освен посочените подходящи интерактивни методи са и:

- *самостоятелна творческа задача* (най-често за съчиняване на текст по предложена опора – визуална или словесна: начало, герой, пословица, край, две думи, рими и други – за формиране на комуникативноречеви умения и компетентности);
- *ролева игра* (четене по роли; драматизация, трансформиращ преразказ – от името на един от героите);
- *разговор* по определена тема;
- *разказ* (по картина, за чута история, за преживяна случка, за въображаема ситуация и пр.);
- *словесно-логическа задача* (за подвеждане на видови към родови понятия – например за различни видове приказки към родовото понятие приказка и други; за определяне качествата на героите и мотивите им за поведение в литературно произведение; за подвеждане на различните видове съществителни имена към родовото понятие съществително и пр.);

– *автодидактична игра* (самооценка) – във връзка с конкретното съдържание (герои, сюжет, авторово нравствено послание) на изучаваното литературно произведение;

– *интервю* (с обучаван – например в ролята на герой от литературно произведение);

– *асоциативен облак/визуализация* (във връзка с качествата на литературен герой например) и др.

Методическият подход на учителя в процеса на ограмотяване на възрастни в мултикултурна среда, методите, похватите и формите, които той използва, са съобразени със:

– спецификата на лингвистичната и художествената информация, включена в учебното съдържание;

– очакваните резултати по отношение на знанията, уменията и отношенията, на компетентностите, регламентирани от учебната програма по български език и литература.

Методическият подход на учителя предполага система от методи, методически похвати и форми, прилагани в процеса на изучаването на лингвистична информация, и формирането на комуникативноречевни умения, регламентирани от учебната програма по български език.

Съвременният процес на ограмотяване на възрастни в мултикултурна среда се отличава с подчертана многоплановост на задачите. Освен основната задача за запознаване със звуковете и буквите и за формиране на умения и навици за четене и писане процесът на ограмотяване на възрастни съдържа още следните моменти:

– работа върху речевото развитие на ограмотяваните на всички равнища – лексикално, синтактично и свързана реч;

– практическо усвояване на някои езикови знания, работа върху правописа и правописа;

– формиране на начални умения за възприемане и осмисляне на текст.

Важно е чрез цялостната методическа работа да се осигури необходимото равнище на владение на българския книжовен език, което да позволи на обучаваните, които живеят в изолирана езикова среда на майчин език, да участват ефективно в комуникация на български език.

Учителят решава в коя учебна ситуация да използва даден методически похват, как и кога да приложи интерактивните методи и техники, работа по групи и работа в екип, игровия подход и др. в съответствие със:

– интересите и потребностите на ограмотяваните билингви;

– равнището на езиковото и литературното им развитие;

– целите на процеса на ограмотяване;

– своеобразието на лингвистичната информация, която се овладява от ограмотяваните.

В това се изразява **педагогическото и методическото творчество на учителя** при приложението на общите за езиковото обучение методи, похвати и форми, характерни за различните условия на работа, и **вариантността в подхода** му в процеса на ограмотяване на възрастни в мултикултурна среда.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Стратегия за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства. Одобрена от министъра на образованието и науката на 11 юни 2004 г.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Chavdarova-Kostova, S. Maichin ezik I identichnost – myastoto im v multietnicheskoto bulgarsko uchiliste. *Obrazovanie*, 1, 11 – 25. [Чавдарова-Костова, С. (2008). Майчин език и идентичност – мястото им в мултиетническото българско училище. – *Образование*, 1, 11 – 25].
- Gyurova, V. (2006). *Interaktivnostta v uchebnia process (ili za ribarya I ribkite I ribolova)*. Sofia: Agencia Evropres [Гюрова, В. (2006). *Интерактивността в учебния процес (или за рибаря, рибките и риболова)*. София: Агенция Европрес].
- Gyurova, V. & Bojilova, V. (2006). *Magiyata na ekipnata rabota*. Sofia. Agencia Evropres [Гюрова, В. & Божилова, В. (2006). *Магията на екипната работа*. София: Европрес].
- Ivanova, N. (2010). *Obuchenieto po bulgarski ezik I literatura v multikulturna sreda v nachania etap na osnovnata obrazovatelna stepen*. Sofia. Planeta 3. [Иванова, Н. (2010). *Обучението по български език и литература в мултикултурна среда в началния етап на основната образователна степен*. София: Планета-3].
- Ivanova, N. (2014). *Obuchenieto po bulgarski ezik I literatura v nachania etap na osnovnata obrazovatelna stepen*. Sofia. Riva. [Иванова, Н. (2014). *Обучението по български език и литература в началния етап на основната образователна степен*. София: Рива].
- Toceva, Y., Ivanov Iv. & Rizov, Il. (2005). *Monitoring na etnocentrizma v nachalno to obrazovanie (I – II klas)*. Shumen: Episkop Konstantin Preslavski [Тоцева, Я., Иванов, Ив., Ризов, Ил. (2005). *Мониторинг на етноцентризма в началното образование (I – II клас)*. Шумен: Епископ Константин Преславски].

ADULT LITERACY TEACHING AND LEARNING IN MULTICULTURAL ENVIRONMENT – SPECIFICS AND PROBLEMS

Abstract. The problems of the specifics of pedagogical interaction process in adult literacy teaching and learning in multicultural environment are interpreted in the article. The teacher methodic approach towards bilingual adults is discussed. Methods, techniques, forms and instruments appropriate for adult teaching and learning in multicultural environment are proposed. The main focus is on the variability of the teacher approach.

✉ **Prof. Neli Ivanova, DSc.**

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: neli_s_iv@abv.bg